

MESTO STANDARDNEGA JEZIKA V JEZIKOVNEM REPERTOARJU POSAMEZNIKA

V članku je postavljeno pod vprašaj ločevanje razredno (npr. angleščina) in kontekstno (npr. slovenščina) odvisnih standardnih jezikov, kot ga predlagata Giles in Powesland (1975). Avtorjeva teza je, da je vsak standardni jezik na specifičen način povezan tako s kontekstom situacije (in kulture) kot z identitetami družbenih skupin, ki z njim vzpostavljajo razmerja. Odvisnost od konteksta situacije je mogoče opisati s teorijo registra oz. žanra v sistemski funkcionalni slovnici, pri čemer so pričakovana standardnosti v posameznih žanrih kulturnozgodovinsko spremenljiva. To je mogoče ponazoriti s spremembami recepcije nekaterih žanrov v razvoju slovenske jezikovne kulture zadnjih desetletij. Razmerje družbenih skupin do standardnega jezika je mogoče opisati s pojmi kulturnega in simbolnega kapitala iz teorije ekonomije praks Pierra Bourdieuja, pri čemer so tudi ta razmerja kulturnozgodovinsko spremenljiva, kar je prav tako mogoče ponazoriti z nekaterimi novjšimi težnjami v obdobju postmoderne.

The article questions the differentiation between class-dependent (e.g. English) and context-dependent (e.g. Slovene) standard languages as postulated by Giles and Powesland (1975). The author proposes a thesis that every standard language is linked in a specific way both to the context of situation (and culture) and to the identities of the social groups who use it to establish relationships. Dependence on the context of situation can be explained by the theory of register or genre in systemic functional grammar, with expectations of standardness in individual genres being subject to cultural and historical change. This can be illustrated by changes in the reception of some genres in the development of Slovene linguistic culture during the last few decades. The relationship of social groups to the standard language can be explained by using the terms cultural and symbolic capital, taken from the theory of the economics of practice by Pierre Bourdieu. Some of these relationships are also subject to cultural and historical change, which can be proved by some recent trends in the Postmodern era.

Uvod

V tem sestavku načrtno uporabljam izraz *standardni jezik* namesto v slovenski tradiciji bolj uveljavljenega *knjižni jezik*. Kot ugotavlja D. Brozović (1970: 15), ima slednji izraz »samo eno dobro lastnost: dolgo tradicijo in široko sprejetost«. Resda je bila Gutenbergova iznajdba tiska za razvoj te zvrsti posebno pomembna, saj je terjala določeno kodifikacijsko poenotenje jezika v okoliščinah množične proizvodnje knjig, vendar pa problematičnost tega izraza postaja še posebej izrazita v

sodobnem času, ko se, kot bomo videli, vloga te zvrsti in drugih zvrsti v različnih besedilnih žanrih (tiskanih, rokopisnih, govornih in drugih) naglo spreminja.

Izraz *standardni jezik* ima tudi v slovenskem jezikoslovju že določeno tradicijo. Pri tem je smiselno opozoriti na Crowleyjevo (1989: 91–92) ugotovitev, da ima izraz potencialno dva pomena: (1) jezik določene *kakovosti*, ki jo je treba doseči (standard kot merilo), ter (2) najbolj *običajna*, splošno uveljavljena različica jezika (standard kot običajnost). V prvem pomenu, ki je v literaturi najpogostejši, je ta izraz najbližje v slovenščini uveljavljenemu izrazu *knjižni jezik*, in v takem pomenu izraz *standardni jezik* uporabljata tudi Brozović in pri nas npr. Gradišnik (1986: 20 in dalje). Večkrat pa se v slovenskem jezikoslovju ta izraz uporablja v tem drugem smislu (običajni jezik, lahko npr. določene družbene skupine ali občila: Pogorelec 1967b, 1982), in takrat z izrazom *knjižni jezik* seveda ni prekriven. Zdi se, da v zadnjem času pojem pravopisne kodifikacije pri mlajših, korpusno usmerjenih slovenskih jezikoslovcih implicira nekakšno sintezo obeh pomenov – ko naj bi jezikoslovec na podlagi dejansko najbolj razširjene rabe posplošil pravilo in ga povzdignil v kakovostno normo, torej iz standardnega jezika v drugem v standardni jezik v prvem pomenu (podoben nazor pa je zaslediti tudi že prej, npr. Urbančič 1987). Omenimo lahko tudi izraz *kulturni jezik*, ki v nekaterih okoljih konkurira izrazu *knjižni jezik*, vendar pa dobiva pri A. Vidovič Muha (1996) predvsem pomen višje družbene vloge, ne glede na to, ali je jezik standardiziran (ter uporabljan v knjigah) ali ne (B. Pogorelec uporablja v istem smislu izraz *formalni jezik*, 1996: 47). Tak jezik je obenem tudi narodnopovezovalen in narodnoreprezentativen. Izraz se nanaša na funkcijo in ne na obliko; v takem pomenu je ta izraz gotovo koristno dopolnilo in ga velja ohraniti. Pripomnimo lahko, da je standardni jezik v pomenu, ki ga nameravam uporabljati (torej v pomenu standarda kot *merila*), vedno tudi že kulturni jezik (standardizira se slednji, ne kaka nižja oblika jezika), obratno pa ne – npr. v Karantaniji, kjer je bil ritualni jezik plemstva in duhovščine že kulturni, ne pa še standardni jezik.

V tem sestavku bom izraz uporabljal predvsem v prvem pomenu, torej sinonimno tradicionalnemu izrazu *knjižni jezik* – kot jezik določene družbeno priznane kakovosti, ki jo je treba doseči, obenem pa želim ostati odprt do sprememb vsebine tega pojma, ki jih prinašajo spremembe sodobne jezikovne miselnosti.

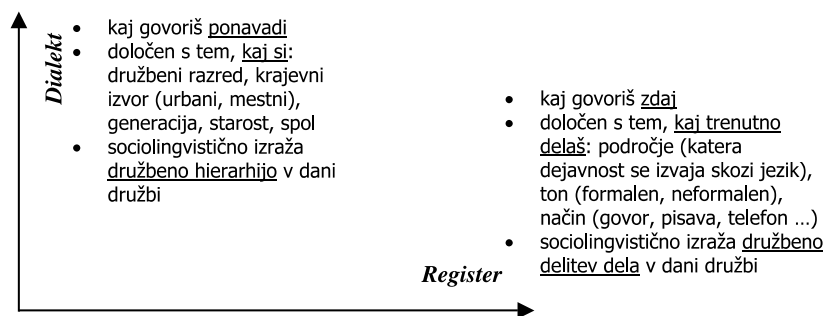
S pojmom *mesto v jezikovnem repertoarju* se tokrat skušam izogniti splošno sprejetemu makrosociološkemu dejstvu, da je standardni jezik narodnopovezovalna in narodnoreprezentativna zvrst jezika, ter se posvetiti mikrosociološki ravni – posameznikovi praktični rabi. Pri tem se bom osredotočil predvsem na dva vidika jezikovne rabe: njegovo identitetno in funkcijsko diferenciacijo. Ločevanje teh vidikov temelji na dveh opisnih kvalifikacijah.

Sociolekt in žanr

Giles in Powesland (1975: 15) med standardnimi jeziki ločita *razredno pogojene* in *kontekstno pogojene*. Prve opredelita kot »slog govornenja, ki velja za najprestižnejšo različico jezika v dani kulturi, v veliki meri neodvisno od konteksta, in je značilen za eno družbeno skupino, navadno tisto, ki je po svojem družbeno-gospodarskem statusu najvišja«, drugo pa kot »slog govornenja, ki velja za primernega v določenih družbeno opredeljivih situacijah, navadno formalnejših in javnih, in ga lahko najdemo do določene mere govornenega v vseh družbenih skupinah v tej kulturi« (prav tam). Čeprav ugotavljata, da noben standard v praksi ne spada popolnoma v eno od obeh kategorij, pa imata oba vidika v različnih družbah različno težo. Medtem ko velja za standardno angleščino, da je sorazmerno močno razredno pogojena (je jezik vsakdanje rabe prestižnih družbenih razredov), je pri standardni slovenščini poudarek predvsem na kontekstni pogojenosti (kot izraža že sam izraz *knjižni jezik*).

A kot za standardno angleščino velja, da je kljub taki razredni pogojenosti obenem tesno povezana tudi s kontekstom govornega dogodka (odtod tudi nekdanja laična poimenovanja, npr. »BBC English«), tudi pri standardni slovenščini – kljub temu, da je kot socialna zvrst¹ v slovenski teoriji opredeljena »na podlagi upoštevanja družbene in družabne vloge« (Toporišič 1977), ne pa družbene (razredne) pripadnosti govornca – razredni vidik ni povsem brez teže. O tem pričajo tako omembe tipičnega »nosilca« standardnega jezika (npr. Toporišič 2000, Bajec 1967) kot tudi izrecno omenjanje družbene skupine kot merila za kodifikacijo (npr. Bajec 1967).

Taksonomija jezikovnih zvrsti na osnovi *družbene identitete* na eni strani ter *konteksta* na drugi je značilna tudi za družbeno-jezikovni nazor M. A. K. Hallidaya. Slednji spremenljivost pojavnih oblik jezika utemeljuje po dveh oseh, ki ju prikazuje slika 1 (Halliday 1978).

Slika 1: Dve osi jezikovne zvrstnosti po Hallidayu (1978)

V nadaljevanju si želim ogledati, kam se slovenski standardni jezik umešča v jezikovni repertoar sodobnega posameznika na osi *kaj sem* ter osi *kaj delam*.

¹ O problematičnosti slednjega izraza gl. KRŽIŠNIK 1998: 55.

Halliday, ki izhaja iz specifično angleške situacije, standardni jezik razglasi za vrsto dialekta (torej po osi *kaj sem*), čeprav dialekta posebne vrste. Prek njega pravzaprav »dialekt postane vidik registra. Če se na primer standardni dialekt uporablja v formalnih kontekstih in dialekt soseske v neformalnih, potem je del kontekstualne določenosti tudi določitev izbire dialekta.« (Halliday 1978: 34.) Njegovo ugotovitev želim modificirati toliko, da standardnega jezika ne nameravam obravnavati kot dialekt (niti v sodobnejšem pomenu te besede), temveč za jezikovni fenomen posebne vrste, ki je v družbenozgodovinsko spremenljivem razmerju z obema zgoraj navedenima osema. Skušal bom v fragmentih orisati, (1) v kakšnem razmerju, (2) kako se je to razmerje v slovenskem primeru zgodovinsko spreminjalo in (3) kakšen utegne biti razvoj tega razmerja v bližnji prihodnosti glede na izražene težnje.

Standardni jezik in os *kaj sem*

Po *Slovenskem pravopisu* (2001), ki ga bom imel za najaktualnejšo ubeseditev tega pogleda, se standardni jezik goji kot »vsenarodno sredstvo sporočanja«, ki ima »naravno, živo govorno podstavo v osrednjem delu Slovenije«. Torej je nekaj *ločenega* od »naravne, žive« jezikovne rabe, ima pa tako rabo za svojo *podstavo*.

Kot tipični nosilec slovenskega knjižnega jezika se navadno postavlja govorec iz osrednjega jezikovnega prostora z najmanj srednjo izobrazbo, bodisi formalno bodisi zasebno pridobljeno (tako npr. Toporišič 1982: 98). Zavedati se moramo, da je pri večini tovrstnih opredelitev ta tipični nosilec pojmovan v smislu *nosilca zmožnosti*, ki je standardni jezik sposoben uporabiti v govornih dogodkih, ki to od njega zahtevajo (in to tudi počne, ker se v takih govornih dogodkih pojavlja kot udeleženec). Ker drži, da v večini zahtevnejših govornih dogodkov kot udeleženci nastopajo izobraženci oz. zgornji družbeni sloji, je seveda tudi taka opredelitev povsem umestna; toda pojmovanje *nosilca* jezikovne zvrsti kot *udeleženca* v specifičnih vrstah govornega dogodka pravzaprav že prehaja na področje, ki ga obravnavamo v naslednjem poglavju, namreč osi *kaj (trenutno) delam*. Za zdaj pa se želim še zadržati v okviru osi *kdo sem*, torej tiste vrste jezika, ki jo govorniki govorijo v vsakdanjem življenju in se z njo intimno identificirajo. Zanima nas torej, ali je standardni jezik kakšni skupini govorcev posebno blizu kot model za vsakdanjo, praktičnosporazumevalno komunikacijo, kot njihov potencialni **sociolekt**.²

²Z izrazom sociolekt nadomeščam Hallidayev izraz dialekt, ki je obremenjen s konotacijami iz dialektologije (teritorialna zvrst) in tudi funkcionalistične teorije zvrstnosti (ruralna, neizobražena govorica brez sredstev za izpolnjevanje zahtevnejših družbenih nalog). Pod njim razumem jezikovno zvrst glede na govornika, zaznamovano tako fonetično, leksikalno in slovnično (specifična raba forme) po eni strani kot semantično in diskurzivno (specifičen pristop k tvorbi družbenih pomenov) po drugi. Sociolekt pride najbolj do izrazita v nezahtevnih žanrih, ki govorniku dovoljujejo neovirano izražanje subjektivne individualnosti (intimni ali prijateljski pogovor, oštevanje, opravljanje, prepir, vzgoja otrok, zasebno dopisovanje (pošta, e-pošta), listki, šale, opisi pripetljajev, internetni klepet ...), medtem ko zahtevnejši žanri zahtevajo večjo ali manjšo potlačitev individualnosti in prilagoditev normam najširšega kulturnega kolektiva.

Kot je znano, sta se v prvih slovenskih knjigah v 16. stoletju na svojevrsten način srečala nizki sociolekt (»te gmajnske krajske preproste besede, katere vsaki dobri preprosti Slovenec lahko more zastopiti«, Trubar 1971b [1555]: 11) in povzdignjena govorica potujočega pridigarja (Trubar je slovensko pridigal od Primorske do Štajerske!) in tudi intelektualca (zapletena sintaksa in figuralika latinskega izobraženca). Sebastijan Krelj pa je šel v težnji po naddialektnosti še dlje, saj je z upoštevanjem »več našiga imena inu jezika ljudi, kir so okuli nas, Dolence, Istrijane, Vipavce etc., kateri skoraj povsod čisteši slovenski govore kakor mi po Kranju inu koroški deželi« (Krelj 1971 [1567]: 199) s prvinami več organskih narečij krenil v smer načrtno očiščenega narodnopovezovalnega standarda (kasneje uresničenega sredi 19. stoletja), ki naj bi bil široko razumljiv preprostim ljudem, ki imajo manj stika z nemščino. Rekli bi lahko, da je Trubarjeva odločitev za izbiro jezikovne zvrsti (avtentična govorica vseh družbenih slojev) kot podlage za svojo retorično nadgradnjo predvsem pragmatična (najširše potencialno bralstvo), pri Krelju pa tudi že etična (nizki, pretežno ruralni sociolekt je manj skvarjen s tujimi vplivi – ta nazor kasneje doseže vrhu pri Kopitarju, ki je Krelja zaradi tega tudi visoko cenil).

Ko se je v drugi polovici 18. stoletja pri reformah, ki so bile potrebne ob novem valu slovenskega pisanja, znova pojavil problem družbene razslojenosti jezika, je bilo mogoče opaziti dva koncepta. M. Pohlin je skušal utrditi rabo slovenščine »med učenjaki«; v ta namen sta potrebna slovnica in slovar, kajti »brez teh peruti se jezik ne more vzdigniti« (Pohlin 1971 [1768]: 12). Nasprotno pa »drhal govori po mili volji, kakor se ji zdi, zato kvari jezik« (prav tam: 14). Razvidno je torej, da je imel Pohlin v mislih predvsem negovanje jezika, ki bi ga uporabljali izobraženci, ne »drhal« (*Pöbel*); kot sredstvo za njegovo izobraževanje je predlagal visoko poezijo, zato je vključil v svojo slovnico tudi poglavje o metriki ter spodbujal visoko poezijo v krogu Pisanic. Lahko bi rekli, da se poleg Trubarjevega pragmatičnega in Kreljevega etičnega vidika v slovenski standardizaciji s Pohlinom pojavi tudi (pogosto kritizirani) simbolni vidik – standardni jezik tudi zaznamuje svojega govorca kot boljšega od »drhali«. Pohlinov elitistični nazor se v zgodovini slovenske besede zaradi takrat še maloštevilnega potencialnega občinstva ni uveljavil in je bil vse od Kopitarja dalje vrednoten negativno, kot zastranitev od glavne, demokratične usmeritve (po Kopitarjevem mnenju je »njegova ljubezen do kranjskega jezika le-temu več škodila, kot bi mu moglo škodovati njegovo sovraštvo in zaničevanje«, citirano po Toporišič (1967); pisaniško epizodo sta kritizirala tudi Prijatelj in Kidrič, v literarni zgodovini jo je rehabilitiral B. Paternu (1974 [1969]), ki v njej vidi pravi nastavek za kasnejši razvoj Prešernove izobraženske poezije. V jezikoslovju je opaziti bolj objektivne in manj moralistične ocene od 60. let dalje, npr. M. Orožen 1972 in 1989 ter B. Pogorelec 1967a. Vodilno vlogo pa je takrat prevzel tisti pogled na standardizacijo, ki se začne pri Krelju in ki prek Vodnika (»eden drugemu moramo podati, kar ime slednji dobro čistiga«) doseže vrh v Kopitarjevi slovnici iz 1808 (gl. tudi Orožen 1981, Toporišič 1967). Za ta pogled je značilno, da vidi jezik urbanega izobraženstva kot brezupno skvarjen zaradi

nemškega sistema izobraževanja, zato zgledov dobre rabe ne gre iskati pri družbeni eliti, temveč pri ljudstvu; potrebno je »pogostnejše občevanje naših kranjskih pisateljev s kmetom«. Pojavilo se je nekakšno nelagodno razmerje med idealiziranim »ljudskim« jezikom in potrebami rastočega meščanskega sloja, ki je v jeziku, sestavljenem na taki osnovi, pogosto videlo dušični oklep (to nelagodje je od sodobnikov opazno npr. pri Prešernu (*Nova pisarija*) in Čopu, da pa se je vleklo še v 20. stoletje, pričajo Voduškovski članki).

Razmerje med govorico meščanstva in standardnim jezikom je postalo še posebno zapleteno v času po marčni revoluciji 1848, ko je prišlo do velikega družbenega preboja rabe slovenščine. S šolsko reformo postane slovenščina predmet v gimnazijah (šele v 70. letih pa tudi učni jezik), z demokratizacijo dobi vstop tudi v parlament (zlasti po volitvah 1862 – čeprav se ta raba v praksi uveljavlja počasi), ob boku poljudnih *Novic* se razmahne slovensko meščansko časopisje, v katerem se razvija slovenski javni pisni jezik, pa tudi leposlovno ustvarjanje, predvsem v romanu, ki kot tipično meščanska literarna zvrst najbolj ustreza potrebam naglo rastočega razreda. Kot svojevrsten poskus razrešitve te dileme med etičnim (narodova samobitnost nasproti nemštvu) in simbolnim (zaznamovanje elite) lahko vidimo tudi v takratnih prizadevanjih za ilirski standardni jezik (Vraz, Majar, Razlag, Einspieler idr.), ki naj bi jezik radikalno razslojila na govorico kozmopolitskega slavjanskega izobraženstva in preprostega, slovensko govorečega ljudstva; v podobno smer pa gotovo vodi tudi radikalna etimologizacija (po »staroslovenščini«) od sredine 19. stoletja dalje, ki je kljub najboljšim namenom Levstika in njegovih sodelavcev vodila v dejansko elitizacijo jezika.

V času tega izrednega družbenega vzpona slovenščine pa se prvič izrecno izpostavi vprašanje standardne izreke. Poleg pragmatične (»med seboj se moramo razumeti«) in etične (»enotno govorjenje je pravilno, množica narečij v parlamentu učinkuje smešno«) lahko v teh stremeljenjih opazimo tudi močno simbolno sestavino, tako značilno za (predvsem mlado) meščanstvo: razprave o parlamentarnem jeziku so se sprevračale v razpravo o olikani meščanski govorici, primerni tudi za salon (rafinirana enotna izreka je »edino sredstvo, da se prikupi naš jezik tudi lepim gospódm in gospodičnam in žlahtni gospódi« (citat iz *Novic* iz leta 1861, citirano po Rupel (1946: 11)). Pragmatično meščanstvo se je odločilo za najpreprostejšo pot, za izreko »po črki«; ta izreka, kasneje poenostavljena poimenovana elkanje, je v slovenskem jezikovnem prostoru vztrajala okoli petdeset let in je leta 1889 našla pot celo v šesto (Sketovo) izdajo Janežičeve slovnice. Tej smeri, ki je izhajala iz potrebe, »govoriti dotlej zaničevani jezik drugače, kakor se je glasil iz ust preprostega človeka« (Rupel 1946: 12), se je zoperstavila druga, precej manj preprosta, ki je trdila, da mora biti knjižna izreka »res slovenska, domača, narodna«, pa čeprav za ceno zahtevnega proučevanja fonetičnih sprememb od Trubarjevih časov na obsežnem jezikovnem ozemlju. S. Škrabec (npr. 1916 [1870], 1918 [1884]) je to smer zagovarjal dolga leta brez posebnega uspeha; šele z Breznikovo slovnico 1916 so Škrabčeva načela, temelječa na historičnem glasovnem razvoju osrednjih in večinskih narečij, dokončno prevladala. Zanimivo pa je, da je po

Voduškovi oceni (Vodušek 1959) zmagovita Škrabčeva historična izreka prav tako dobro izpolnjevala svojo simbolno funkcijo, torej služila zahtevi meščanstva po »irealni povzdignjenosti jezika«, saj je prav tako oddaljena od naravne izreke katerekoli družbene skupine.

V praksi je meščanski sloj vsaj od sredine 19. stoletja dalje v svojem vsakdanjem govoru začel izražati težnjo po standardni izreki, kakor si jo je pač zamišljal (v praksi je govoril »malce požlahtnjeno narečje«, Bajec (1956: 161)), in se tako oddaljevati od manj prestižnih družbenih slojev; vendar pa je nezaupanje jezikoslovcev do tega pragmatično usmerjenega razreda trajalo še dolga leta – tudi po odpravi diglotične situacije z nastankom nove države. Znana je Voduškova zahteva (Vodušek 1933), naj se pri standardizaciji »kmetski primitivni jezik« kot podstava končno zamenja s konceptom, da »si mora vsaka socialna plast naroda izoblikovati svoj jezik«; in res je, da je Ruplovo pravorečje, pač po dediščini »pogovornega jezika« iz Breznik-Ramovševega pravopisa 1932, že izrecno omenilo izobražence kot skupino, ki je v »navadnem pogovoru« nosilec »neke preproste, neprisiljene oblike zborne izreke« (Rupel 1946: 19; čeprav ta pogovorni jezik dovoljuje le v zasebnih vsakdanjih pogovorih, je vendarle pomembno, da gre za prvo omembo izobraženstva kot modela v normativnem priročniku). A teoretične izpeljave tega preobrata so bile počasne. Še desetletje kasneje je Bajec ugovarjal trditvam, da bi slovensko izobraženstvo govorilo »kakšen enoten, dograjen in utrjen jezik ... [...] Večina naših razumnikov pa sploh zapada v narečje« (Bajec 1956: 163), in Vodušek je ob SP 1950 ugotavljal, da v besedišču jezikoslovci še vedno »preganjajo familijarne tujke izobražencev pač po zgledu ljudskih izposojenk« (Vodušek 1950, prvo nadaljevanje, 3. stolpec; nekaj domnevnih zgledov tako odsvetovanih besed: *frapirati, etabliran, detajl, imponirati, eklatanten, konfuzen, interesanten, tangirati, verziran*). Šele sredi 60. let je vloga mestnega izobraženstva kot žive podstave standardne slovenščine priznana – tako v konceptualnih dodelavah *Slovarja slovenskega knjižnega jezika*, kjer mnoge od Voduškovih preganjanih »familijarnih tujk izobražencev« dobijo kvalifikator (*ozko knjižno* ali ostanejo kar nezaznamovane, kot pri Bajcu kot predstavniku starejše generacije (ki končno svetuje, da je treba, »kjer se izgovor izobražencev loči od tradicionalnega ali narečnega, [...] dati prednost prvemu; kjer se razhaja govor izobražencev, naj odloča govor Ljubljane« (Bajec 1967: 7)), dokončno pa z uveljavitvijo novega, strukturalističnega rodu slovenistov.³ Odtlej lahko rečemo, da ima slovenski standard uradno priznano novo podlago, namreč v govorici sodobnega izobraženstva. Na ta način se v teoriji odpre dvosmerno razmerje med prestižnim družbenim razredom in standardno slovenščino – to je dotlej v praksi potekalo enosmerno, namreč v smeri od standardnega jezika k (oponašajočemu) prestižnemu razredu.

³Zgoraj naštetih besede so v SP 2001 označene na naslednje načine: *frapirati, konfuzen, interesanten poudarjalno; etabliran, neobčevalno; eklatantno izobrazbeno; tangirati odsvetovano; detajl, imponirati, verziran neoznačeno*.

Vpliv izobraženstva na standardno slovenščino je torej neizpodbiten, ampak ali je trditev, da igra vlogo ideala, ki se mu približujejo izobraženske skupine, prav tako nedvoumno pravilna? Obstajajo indici, ki kažejo, da ni nujno čisto tako.

Naslednje moje teze izhajajo iz splošnih socioloških ugotovitev o simbolnem vedenju višjih družbenih razredov (Bourdieu 1984, 1992), iz sociolingvističnih raziskav v Ameriki in Britaniji (Labov 1978, Trudgill 1974), pa tudi iz preliminar- nih rezultatov mojih anketnih raziskav jezikovne rabe in odnosa do jezika v slovenskem prostoru, ki so še vedno v teku.

Tako Labov kot Trudgill v svojih empiričnih raziskavah izreke različnih družbe- nih slojev ugotavljata, da v standardnosti izreke pred družbeno elito prednjači srednji sloj – tako izrazito, da prihaja celo do *hiperkorektnosti*. Labov ta izraz razširi prek običajnega pomena napačne oz. narobe naučene (pretirano posplošene) rabe jezikovnega pravila ter z njim označuje fenomen, ko »govorci iz nižjega srednjega razreda prehitijo skupino z najvišjim statusom v svoji težnji po rabi oblik, ki veljajo za pravilne in primerne za formalne sloge« (Labov 1978: 126). Francoski sociolog Pierre Bourdieu ima za ta pojav tudi sociološko razlago: po njegovih ugotovitvah je za zgornji sloj značilna *sproščenost* v rabi simbolnih sredstev (od načina prehranjevanja do rabe jezika), ki izhaja iz družbene samozavesti. Poenostavljeno povedano, prestižno mesto zgornjega sloja v družbi je zagotovljeno že na druge načine (z družbeno močjo, ugledom, premoženjem), zato si lahko privoščijo odstopanja v manjši togosti in večji igrivosti jezikovne rabe, kar najde svojo skrajnost v provokativnem vulgarizmu intelektualne boeme in ekscesih ekonomske elite.

To pa ni edina značilnost govora prestižnih družbenih skupin. Njihov posebni status jih usmerja tudi k dodatnemu zaznamovanju visokega sociolektu s (pretežno izposojenimi) prviniami, ki jih v (zgolj) standardnem jeziku ni.⁴ Tako npr. Honey celo v angleščini, kjer se standardni jezik navadno opisuje kot sociolekt zgornjih slojev, opisuje še posebni »aristokratski dialekt ali *hiperlekt*«, ki ima lastne slovnične, besediščne in izgovorne značilnosti in ki se razvija že vsaj od 17. stoletja dalje (Honey 1997: 74). Ta pojav lahko v slovenščini zasledimo v že omenjenem elkanju ter etimološkem slovanjenju, podobne težnje pa je opaziti tudi danes v pojavih, ki jih jezikoslovci občasno označujejo kot »snobovske«; npr. Toporišič (1982: 97) ob tujejezični izreki tujih imen, kot npr. današnji slovenski zunanji minister, ki »Edinburgh« izgovarja kot /edinbra/; gl. tudi Pogorelec (1982: 68–69), ki omenja »manirizem« oziroma »precioznost« izobraženskih idiolektov.

Rezultati mojih anketnih raziskav potrjujejo obe težnji – tako po sproščenosti kot po dodatnem zaznamovanju. V prvi, poskusni anketi se je pri vzorcu 30 anke- tirancev, ki so odgovarjali na vprašanja o lastni rabi in odnosu do posameznih skupin besed, izkazalo, da visoko izobraženi govorniki ne uporabljajo niti manj

⁴ Čeprav se glede na že omenjeni jezikovni nazor novih pravopiscev prvine klasičnega tujega izvora danes sorazmerno lahko prebijajo v standardni jezik, pa so pretežno na angleščini temelječi elitistični slengizmi še vedno stigmatizirani (slog Marcela Štefančiča, mladega Marka Crnkoviča).

vulgarizmov (*usrati se, kurčev, pizda*) niti manj germanizmov (*froc, pocajtati se, merkati se*) kot govorci z manj kot visoko izobrazbo (vulgarizme oboji povprečno 42 %, germanizme VI 44 % in ne-VI 42 %); imajo pa izrazito širši slogovni razpon od govorcev z manj kot visoko izobrazbo, saj uporabljajo več izrazov, ki sem jih izbral kot intelektualizme (*rezonirati, pasus, fakt*; VI 14 %, ne-VI 6 %) in meščanske izraze (*soproga, rodbina, servus*: VI 35 %, ne-VI 9 %). Na podlagi izkušenj iz te – ne dovolj obsežne in domišljene – ankete trenutno izvajam drugo, katere preliminarni rezultati za zdaj kažejo, da so govorci s srednjo izobrazbo izrazito bolj odklonilni do rabe posameznih sociolektov (ruralnega in urbanega neprestičnega, intelektualskega in slenga) v vseh okoliščinah – v literarnih besedilih, v javni (npr. televizijski) ali zasebni rabi – kot govorci z osnovno ali visoko izobrazbo.

Sproščenost jezikovne rabe pri (odraslih) slovenskih izobražencih lahko ponazorim še z dvema kratkima vzorcema vsakdanje jezikovne rabe – iz neformalne pisne komunikacije med mlajšimi slovenskimi izobraženci.

Tvoj krasni, markantni in sploh fajercajg mi je od nekdaj prinesel Veseli, ki se skida v petek. Prav tako ti je pripravil klipin pa se eno knjigco, tako da ima da se uskoro namalas kaj v moji pisarni pa da greva se malo pomodrovat.

**urednik na večji založbi,
magisterij iz filozofije, 37 let, iz
Kranja**

Lola mi je neki rekla, da je govorila s tabo o nšnih otrocih, ni mi pa povedla, da ste se srečali ... sicer pa se v tistem času, ko sva skupaj, najprej poveva,

1. kako naju hormoni zajebavajo
2. kako so vsi okoli naju tečni
3. kako sva zmatrani in
4. da tko ne bo šlo več naprej.

No, pole začnemo s pumpom, kjer se e zgodi kaj takega, da se o tem pogovarjamo še po pumpu. Tko, da ni čudno, da mi ni omenla, da ste se srečali, ker niti cajta ni blo.

**urednica na večji založbi, diploma iz pedagogike,
30 let, iz Tolmina**

Za razliko od tega družbenega razreda pa Bourdieu pri srednjem sloju malomeščanstva predvideva bistveno večji delež oseb, ki v svojem jezikovnem vedenju kažejo zgledovanje po standardu. Ker je ta sloj družbenostatusno manj zaščiten, je bolj odvisen od zunanjih kazalcev, kar prinaša tudi določeno togost v izražanju, skrb za primernost in spodobnost, vse do že omenjene hiperkorektnosti. Historično lahko v slovenščini to težnjo zasledimo pri znanem konservativnem konvencionalizmu glede rabe nemščine pri slovenskem uradništvu in malomeščanstvu 19. stoletja; danes jo je mogoče pri tem sloju zaslediti tako v izreki (včasih do afektiranosti) kot v besedišču: prav pri tem sloju najdemo največ izrazov, ki jih jezikoslovje že desetletja normativno preganja kot izumetničene izraze nehistoričnega, nelogičnega ali tujega izvora, vendar pa ta sloj ravno zaradi njihove posebnosti, irealne povzdignjenosti od sproščene rabe ceni kot domnevne kazalce družbenega prestiža. Tako togo zgledovanje po standardnem jeziku je po Bourdieuju predvsem poskus kompenziranja za jezikovno in siceršnjo družbeno negotovost srednjih slojev.

Podobne težnje z gledovanja po standardnem jeziku opazimo še pri eni družbeni skupini – namreč pri geografsko in/ali socialno mobilnih osebah. Geografsko mobilne osebe se v svoji jezikovni rabi namesto po novem narečnem okolju navadno začnejo z gledovati po bolj nevtralnem standardnem jeziku (kot modelu, ne v popolni izvedbi; za empirično proučitev gl. Guzej 1989). Na ta način se lahko rešijo zaznamovanosti z izvorno govorico in hkrati izognejo zaznamovanosti z govorico novega okolja, s katerim se (še) ne identificirajo. Za socialno mobilne osebe pa je še posebno značilen občutek identitetne negotovosti, zaradi katere se pogosto oklenejo simbolov prestiža, kot smo že opisali.⁵

Zgornji družbeni sloj (meščanstvo in ekonomska elita) ima torej predvsem širši jezikovni repertoar in ga svobodneje rabi kot drugi sloji. To sicer ne poruši teze o »naravni, živi govorni podstavi« standardne slovenščine v rabi izobraženskih družbenih skupin (saj je iskanje te podstave pri drugih skupinah morda še problematičnejše), kaže pa, da je to razmerje zapletenejše, kot se morda zdi.

Os kaj sem – prihodnost

Čeprav so družbeni temelji za opisano vedenje prestižnih družbenih slojev že stari, kaže, da se v današnjem postmodernem ali pozno modernem času spreminjajo. Mirjana Nastran Ule v knjigi *Sodobne identitete v vrtincu diskurzov* (2000) izčrpno opisuje, kako je za današnji čas, ko se naglo povečuje vloga znanja in hitro spreminjajo vrste potrebnih spretnosti, značilna vse večja *destabilizacija družbene identitete* posameznikov. Od posameznika se terja ne le hitro prilagajanje, temveč tudi kreativno poustvarjanje identitete v spreminjajoči se družbi. Posameznik si tako pušča vedno več identitetnih vrat odprtih ne le za prihodnost, temveč tudi sinhrono, ter nenehno raziskuje različna področja. Danes je posameznik lahko hkrati univerzitetni docent, član motociklistične subkulture in radikalni družbeni aktivist; lahko je hkrati glavni urednik na založbi, računalnikar in pevec v punk skupini, pripravljen, da stopi na delovno mesto predstavnika za stike z javnostjo ali samostojnega raziskovalca. Te spremembe so globoke in družbeno pogojene.

Lahko bi pričakovali, da bi bil standardni jezik zaradi svoje nevtralnosti – teoretične skupne lastnine vse družbe – idealni medij za tako menjavanje identitet, vendar praksa kaže, da se to nikjer v svetu ne dogaja. Nasprotno: kaže, da se povsod po svetu izobraženski sloj vernakularizira (če zbujata ta izraz kake asociacije s časom renesanse v zahodni kulturi, je to premisleka vredna asociacija). Tako intelektualci kot množice novih, dobro plačanih in pretežno umskih delovnih mest (tako

---

⁵ CROWLEY (1989) izrecno izpostavlja povezavo med pravim razmahom jezikovnih priročnikov v Angliji 18. in predvsem 19. stoletja ter vzponom mladega srednjega razreda z njegovo jezikovno negotovostjo. Podobna jezikovna negotovost je morala biti značilna za vstajajoče slovensko izobraženstvo po marčni revoluciji, vendar z dodatno otežitvijo, da je bil dejanski prestižni jezik tistega časa nemški – stiska, zaradi katere je razumljivo, da so lahko npr. Majarjeva *Pravila kako izobraževati ilirsko narečje i u obče slavenski jezik* (1848) doživela tako publiciteto.

imenovani novi srednji sloj: oblikovalci, stiki z javnostjo, različni organizatorji in svetovalci), se zanimajo za vsakdanji svet in ne želijo vzvišeno lebdeči nad njim; vsi skupaj pa se identificirajo z novimi mediji izražanja, ki se izogibajo kalupom.⁶ Konfekcijsko standardiziran jezik kot model za neformalno izražanje prepuščajo tradicionalnemu malomeščanstvu, ki je že intelektualcem tako ali tako tradicionalno tuje.

Napoved za prihodnost standardnega jezika kot modela za vsakdanje izražanje družbenih skupin bi torej bila, da se bo izobraženski sloj v vsakdanji govorici še naprej oddaljeval od standardnega jezika, kolikor ga bo že ta lovil, s svojimi precioznostmi in vulgarizmi vred. Standardni jezik pa bo kot model za vsakdanjo komunikacijo ostajal za sloje z manj kulturnega kapitala, da bi jim dajal jezikovno samozavest. Po drugi strani pa se bo v duhu zahtev družbene mobilnosti in novih gospodarskih zahtev seveda na splošno še naprej zmanjševala oddaljenost nizkih sociolektov od standardne slovenščine.

Standardni jezik in os kaj delam

Kot smo že omenili, je raba standardnega jezika v slovenskem jezikovnem prostoru pogojena pretežno kontekstualno, po aktualni definiciji v *Slovenskem pravopisu* (2001: 126) je namenjen za »tiskana besedila vseh vrst, pa tudi za javno ustno sporočanje (za predavanja, slovesnejši govor, pridigo, nekatere vrste dramatike in recitacij)«. Pomembna dejavnika so torej *pisnost* ter *javnost*. Urbančič (1978: 105) poleg teh dveh dejavnikov omenja še dva: »*predmet* sam (strokovna razprava) ali *situacija* (resnost trenutka)«. Pomembnost vsebine sporočila še posebej poudarja A. Vidovič Muha (1972), ki rabo standardnega jezika povezuje z objektivizirano usmeritvijo znanstvenega jezika (prim. tudi pojem »razosebljenosti« pri Orožen 1991: 65). Povzamemo lahko torej tri ključne dejavnike: specifičen **prenosnik**, usmerjenost k specifičnemu **naslovniku**, specifična **vsebina**. V hallidayevski sistemski funkcionalni teoriji ti trije dejavniki (poimenovani *način*, *ton*, *področje*, utemeljeni na *besedilotvorni*, *medosebni* in *ideacijski* funkciji jezika) tvorijo *register* besedila, posamezni registri pa v *kontekstu kulture*, ki določene kombinacije teh treh dejavnikov dovoljuje, določene prepoveduje, vsem pa predpisuje tipične jezikovne forme, tvorijo posamezne **žanre**.

Omenili smo, da je zahteva po standardnosti povezana z zahtevnostjo danega žanra. Ta zahtevnost je stopnjevita: bolj kot je žanr zahteven, strožje so zahteve glede standardnosti uporabljenega jezika. Za reklamni oglas ali novinarski

⁶ Ta težnja, ki ima v slovenskem prostoru za posledico pritožbe, da šole »ne naučijo več jezika« in da se »izobražencem ne ljubi več pravilno govoriti«, je v Britaniji znana kot fenomen »Estuary English«, govornice, ki pri novem izobraženstvu izpodriva standardno angleščino. Peter Tory jo imenuje »odbijajoča govornica podzemlja« ter »peklenski, počasi razširjajoč se univerzalni jezik paglavcev«, Bradbury pa jo opisuje takole: »Je južnjaška, mestna, goltna, lahkotna, sproščena, pogovorna. Je domnevno brezrazredna, ali vsaj jezik za preprosto sporazumevanje med razredi. Menda jo govori velška princesa: govorijo jo diplomanti univerz, menda za izboljšanje svoje 'ulične verodostojnosti'.« (Oba citata po MILROY 2001.)

komentar so te zahteve strožje kot za zasebno pismo, vendar bistveno blažje kot za zakonsko besedilo ali govor na državni proslavi. Vsakič je pomembna konkretna konfiguracija vseh treh dejavnikov, saj vsak dejavnik zahteva določen vidik (tipično lastnost) standardnega jezika. Pisnost se okorišča s kodificiranostjo zapisa glasov, kar olajša zapis in branje; formalnost zahteva predvsem družbeno primerno leksiko; strokovnost nujno potrebuje natančno kodificiranost besednih pomenov, od katere sta odvisni njena eksaktnost in univerzalna razumljivost. Iz same družbeno-jezikovne funkcionalnosti standardnega jezika torej izhajajo, da standardizacija nujno »daje intelektualnim ali racionalnim jezikovnim sredstvom prednost pred emotivnimi, pisnim oblikam pred govornimi, formalnim pred neformalnimi« (Starý 1995: 44).

Tako pojmovanje stopnjevitosti zahtevnosti žanra je v skladu z delom slovenske tradicije (npr. Pogorelec 1965 in predvsem 1982, kjer trdi, da je »nesmisel [...] misliti, da bi se pogovornega jezika kdo učil: splošni pogovorni jezik je le prehodna stopnja na poti k drugim govornim zvrstem [...]«) in hkrati v nasprotju s stališčem, ki je kodificirano tudi v SP 2001, da je namreč treba za posamezne žanre kodificirati (izrecno predpisati) natančno določene jezikovne oblike (zborni jezik, knjižni pogovorni jezik, vsak s svojimi pravili, ki se jih je treba izrecno učiti). Skrajno različico »stopnjevitega« stališča najdemo v nazoru o »standardnem jeziku kot ideji v glavi, ne v stvarnosti – o vrsti abstraktnih norm, ki se jim dejanska raba podreja v večji ali manjši meri« (Milroy – Milroy 1991). Jezikoslovci, kot sta Milroyeva, raje govorijo zgolj o *standardizaciji* kot družbenem procesu, pojem *standardni jezik* pa prepuščajo laikom, saj gre po njihovem le za v resnici nikoli zares uresničen ideal. Vprašljivo je, ali je tako gledanje koristno, saj je standardni jezik gotovo obstoječ kot objekt vsaj v tolikšni meri, kot je predmet poučevanja v šolah in predmet enotnega predpisa pri narodih, ki imajo osrednjo jezikovno avtoriteto, zaradi katere ni enakopravne konkurence med jezikovnimi priročniki in s tem razpršitve norme, kot se to dogaja npr. v angleščini.

Os kaj delam – prihodnost

Kljub zgoraj omenjeni povezavi med tremi jezikovnimi funkcijami in tremi vidiki standardnega jezika pa bi bilo napačno domnevati, da so te povezave povsem znotrajjezikovne narave oz. stvar semiotičnih zakonitosti, kot včasih argumentira *ideologija standardizacije* (izraz iz Milroy – Milroy 1991). Najmanj toliko kot semiotične so namreč tudi družbene, torej stvar etikete. Ali drugače povedano: čeprav univerzalna razumljivost (v nasprotju z ožjo razumljivostjo npr. narečja) dela standardni jezik že sam po sebi primernejši za uporabo pred množičnim naslovnikom, pa to nikakor ni edini (in verjetno sploh ne najpomembnejši) razlog, zakaj se od govorca, ki naslavlja javnost (npr. radijskega napovedovalca), pričakuje uporaba standardnega jezika. To dokazuje npr. priljubljena in uspešna raba narečij v gledaliških ali televizijskih komedijah, ki teh besedil nikakor ne naredi nerazum-

ljivih množičnemu občinstvu, ki so mu namenjena. Razlog, da imamo radijski govor za zahteven žanr, je predvsem družben, posledica tega pa je, da se odnos do zahtevnosti posameznih žanrov s časom spreminja v skladu z normami družbe. Spomnimo se lahko npr. ogorčenih javnih polemik na televiziji, v časopisju, v pisnih bralcev ob nestandardnem jeziku (pravzaprav elitnem ali »precioznem« sociolektu) nekaterih mladih publicistov v časopisu *Delo* v 80. letih. Ob polemiki, v kateri je bilo videti, da mladi publicisti zaradi svoje defenzivnosti izgubljajo, je prišlo do spremembe uredniških praks; te so omogočile, da danes raba standardnega jezika v bolj subjektivnih vrstah člankov ni več nujna, zato danes besedila, kot sta spodaj navedena primera, ne vzbujajo nobenega zgražanja več.

Predsednik za telebane

Ker je izvisel, mu je grozil vpoklic v Vietnam, toda vskočil je ata, [...], in ga spokal v Nacionalno gardo, kjer naj bi ostal 6 let. [...] V neki teksaški kmetijski firmi je practiciral menedžiranje [...] Vmes je veliko pil, tudi med pilotiranjem: leta 1972 je na božično pijačevanje odpeljal celo svojega 15-letnega brata Marvinina, zgazil nekaj kant za smeti, po vrnitvi pa očeta pozval na dvoboj. »Bi se rad tepel? Mano a mano? Dajva, kar tule!« Huh. Se je hotel prebiti iz očetove sence?

pregledni članek o Georgeu Bushu ml.,
Mladina

Bakterije in spermiji niso frendi

Raziskovalci so iz semena neplodnih moških izolirali dve vrsti bakterij. Kulture teh bakterij so pomešali z dnevno svežo spermo zdravih laborantov, redkih znanstvenikov z erekcijo, šefa menze in nedolžnih mimoidočih. V treh urah je 40 odstotkov spermijev, ki so jih gnjavile bakterije, protestno nehalo plavati in umrlo brez oporoke. Od Monthly Pythonov vemo, da je vsak spermij svet, in je zatorej nečedna rabota bakterij zlikovstvo brez primere.

članek v rubriki Vroče medicinske novice,
Man's Health

(podčrtane so neknjižne ali močno stilno zaznamovane prvine)

Taka jezikovna praksa, včasih ocenjena kot izraz zniževanja jezikovne kulture ali barbariziranje javnega jezika, je pravzaprav odsev družbenih sprememb, značilnih za obdobje, ki ga sociologi imenujejo *postmoderna* ali *pozna moderna*. Kaj ta pomeni za komunikacijske norme?

Anthony Giddens kot tipično lastnost pozne moderne navaja *refleksivnost*, ki spremlja detradicionalizacijo družbe: tradicije – med katere spada tudi tradicija rabe standardnega jezika pred množičnim naslovnikom – se »morajo zagovarjati«, izkazati svojo utemeljenost, koristnost (gradivo za te in naslednje izpeljave črpal predvsem iz Chouliaraki – Fairclough 1999 ter Cameron 2000). Jürgen Habermas poleg tega opozarja na tako imenovano *delingvistifikacijo* oz. jezikovno racionalizacijo pomembnih področij družbenega življenja (npr. kupovanje v hipermarketu ali prek interneta namesto v lokalni trgovini, iskanje informacij v zbirkah podatkov namesto v literaturi). Za komunikacijske norme pa je še pomembnejši drug proces, namreč ponovna *lingvistifikacija* že jezikovno racionaliziranih, pa tudi drugih področij; gre za proces, ki skuša (pogosto umetno) subjektivizirati, intimizirati

različne govorne položaje (tudi javne, predvsem pa transakcijske), da bi tako kompenzirali vse večjo brezdušnost na drugih področjih komunikacije.

Deborah Cameron (2000) poglobljeno opisuje, kaj ta proces pomeni za jezikovno prakso. Pomembno je, da sodobna lingvistifikacija poteka po racionalnih načelih, ki pogosto temeljijo na empiričnih izsledkih družbenih ved – analize diskurza, sociolingvistike in socialne psihologije. Ugotovitve o praktični učinkovitosti različnih načinov komunikacije se tako vnašajo v jezikovno prakso predvsem na različnih področjih podjetništva, npr. v različne vrste javnih besedil, ki intimno nagovarjajo naslovnika (revije, oglasi) ali v različne oblike komunikacije s strankami (prodaja, svetovanje, nudenje informacij), kjer se od njih pričakuje ekonomska učinkovitost. Primer je zaposlovanje govorcev nekaterih narečij na komunikacijsko izpostavljenih delovnih mestih (npr. v telefonskih informacijah, stikih z javnostjo) na podlagi ugotovitev socialnih psihologov, da poslušalci govorce standardnega jezika v anketnih raziskavah sicer res praviloma ocenijo kot kompetentnejše, da pa so argumenti, podani v nestandardnem jeziku (v narečju, ki je visoko na lestvici simpatičnosti), bolj vplivali na osebno mnenje poslušalcev. Podoben namen ima uvajanje intimnega nagovarjanja kupcev s strani zaposlenih v hipermarketih, ki naj bi povečalo zadovoljstvo kupcev; neformalnost, nestandardnost jezika daje takim sporočilom »dodano emocionalno vrednost« ali »e-vrednost« (Cameron 2000: 81). Morda lahko med žanre, ki se v zadnjem času na podoben način spreminjajo (odklanjajo od tradicionalne zahteve po standardnem jeziku), uvrstimo tudi različne pedagoške žanre (npr. univerzitetna predavanja), ki se prilagajajo novim didaktičnim metodam. Te so navadno razvite na podlagi psiholoških ugotovitev, ki poudarjajo koristne učinke neformalnega vzdušja za učenje; taka sproščenost v predavalnici spodbuja komunikacijo, samostojno razmišljanje in večjo dialoškost v okoliščinah navidezne enakopravnosti med predavateljem in študenti.

Taka *sintetična personalizacija* (tj. »kompenzacijska težnja, dajati vtis, da vsakega od ljudi, 'obdelovanega' *en masse*, obravnavaš kot posameznika«, Fairclough 1989: 62) ima dve šibki plati: za naslovnike, ki jo pogosto prepoznajo kot umetno in zlagano, ter za govorce, ki se jim empirično ugotovljeni »normalni« vzorci komunikacije predpisujejo kot normativni, kar jih sili, da zanemarijo lastno komunikacijsko kompetenco oziroma spontano oceno, kakšna vrsta komunikacije je v določenem trenutku najprimernejša (tako morajo npr. na enak način nagovoriti petnajstletnega fanta kot priletno gospo ali npr. kupca, ki očitno izraža željo, da se ga pusti pri miru).

Za nas v tem članku najpomembnejša ugotovitev, ki izhaja iz teh družbenih sprememb, je ta, da se raba standardnega jezika v nekaterih žanrih očitno umika in se bo v prihodnosti verjetno še izraziteje umikala: (1) zaradi ohlapnejših norm v detradicionalizirani družbi, kar omogoča tvorcem nekaterih besedil več svobode za izražanje subjektivnosti nasproti »razosebljenosti« standardnega jezika, pa tudi (2) zaradi komercialnih praks, ki detradicionalizirane »normalnosti« povzdigujejo v

norme, podprte celo z ekonomsko prisilo (strah pred izgubo službe); s takimi praksami tradicionalni pojem jezikovne kulture na področjih, kjer je podprt zgolj s tradicijo jezikovne rabe, le težko tekmuje.

Napovemo lahko, da bo standardni jezik gotovo tudi v prihodnosti obdržal svojo vlogo na področjih, kjer njegova raba argumentacijo semiotične nujnosti zdrži (lahko bi rekli: tam, kjer se tradicija »uspešno zagovarja«). Ta semiotična nujnost je pogojena s tremi semiotičnimi funkcijami (seznam vrst besedil verjetno ni izčrpen):

– *ideacijska funkcija* (vpliv vsebine: kaj z jezikom počnemo) zahteva standardiziranost v besedilih s performativno močjo (pravna in administrativna besedila), ki usodno posegajo v življenje ljudi in zato nujno potrebujejo izrazno natančnost, enoznačnost, ter v kognitivnih besedilih (znanstvena besedila), pri katerih je enoznačnost pomembna za nemoten tok argumentacije,

– *medosebna funkcija* (vpliv udeležencev: kdo uporablja jezik za koga) zahteva standardiziranost v besedilih z narodnoreprezentativno vlogo, kjer tvorec nastopa z avtoriteto države, ter v besedilih, kjer bi izpostavljanje subjektivnosti tvorca škodovalo avtoriteti vsebine (npr. zahtevnejša didaktična besedila, »objektivno« javno obveščanje),

– *besedilotvorna funkcija* (vpliv prenosnika: kako se jezik uresničuje) zahteva standardiziranost v delingvistificiranih (pretežno elektroniziranih) praksah, kjer je zaradi lažjega iskanja po informacijah nujna kar največja standardnost izraza, ter računalniško generiranih besedilih, ki temeljijo na čim bolj univerzalnih in enotnih pravilih tvorbe.

Sklenil bi z mislijo, da te napovedi nikakor niso tako črne, kot bi se lahko zdele kritikom današnje množične jezikovne rabe. Prihodnost standardnega jezika je vsekakor zagotovljena, hkrati pa se sprošča prostor za jezikoslovno izredno zanimivo izkoriščanje semiotične opomenjenosti različnih jezikovnih zvrsti (sociolektov, žanrov). Na ugotovitve javnosti in nekaterih jezikoslovcev o domnevni vulgarizaciji v slovanskih (in tudi mnogih drugih) jezikih v zadnjem času učinkovito odgovarja citat A. Vidovič Muha, s katerim lahko sklenemo ta članek o zgodovinski, sedanji in prihodnji vlogi standardne slovenščine v jezikovnem repertoarju posameznika: »J/ezikovna vulgarizacija je lahko tudi posledica 'stanja duha' v družbi, ki se ima končno možnost javno artikulirati. V tem primeru seveda ne moremo govoriti o vulgarizaciji jezika, ampak o zrcalni vlogi jezikovnega izraza.« (Vidovič Muha 1998: 101.)

Literatura

Anton BAJEC, 1956: O pogovornem jeziku. *Jezik in slovstvo* 1/6–7.

– – 1967: Slovenski knjižni jezik. 3. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: FF.

Pierre BOURDIEU, 1984: *Distincion. A Social Critique of the Judgement of Taste*. London: Routledge & Kegan Paul.

- 1992: *Što znači govoriti: ekonomija jezičnih razmjena*. Zagreb: Naprijed.
- Dalibor BROZOVIĆ, 1970: *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Deborah CAMERON, 2000: *Good to Talk?* London: Sage.
- Lilie CHOULIARAKI – Norman FAIRCLOUGH, 1999: *Discourse in Late Modernity (Rethinking Critical Discourse Analysis)*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Tony CROWLEY, 1989: *The Politics of Discourse: The Standard Language Question in British Cultural Debates*. London: Macmillan.
- Janez DULAR, 1989: Slovenska plemiška etiketa. *Obdobja* 9. Ur. A. Skaza – A. Vidovič Muha. Ljubljana: FF.
- Norman FAIRCLOUGH, 1989: *Language and Power*. London: Longman.
- Howard GILES – Peter F. POWESLAND, 1975: *Speech Style and Social Evaluation*. London – New York – San Francisco: Academic Press.
- Janez GRADIŠNIK, 1986: *Naš jezik*. Trst/Celovec: Založništvo tržaškega tiska/Drava.
- Jožica GUZEJ, 1989: Vpliv migracij na jezik in govor posameznika. *Jezik in slovstvo* 35/3.
- M. A. K. HALLIDAY, 1978: *Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning*. London: Edward Arnold.
- John HONEY, 1997: *Language is Power. The Story of Standard English and its Enemies*. London: Faber and Faber.
- Sebastijan KRELJ, 1971 [1567]: Postilla slovenska. *Reformacijsko slovstvo. Izbrano delo*. Ur. J. Pogačnik. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Erika KRŽIŠNIK, 1998: Socialna zvrstnost in frazeologija. *34. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Zbornik predavanj*. Ur. E. Kržišnik. Ljubljana: FF.
- William LABOV, 1978: *Sociolinguistic Patterns*. Blackwell: Oxford.
- James MILROY – Lesley MILROY, 1991: *Authority in Language. Investigating Language Prescription and Standardisation*. London: Routledge.
- Lesley MILROY, 2001: The Social Categories of Race and Class: Language Ideology and Sociolinguistics. Coupland – Nikolas – Sarangi – Srikant – Candlin: *Sociolinguistics and Social Theory*. Essex: Pearson Education.
- Mirjana NASTRAN ULE, 2000: *Sodobne identitete v vrtincu diskurzov*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Martina OROŽEN, 1972: Kultura slovenskega jezika v zgodovini našega jezikoslovja. *Jezik in slovstvo* 17/5.
- 1981: Kako pojmovati Kopitarjevo opredelitev za ljudsko osnovo slovenskega knjižnega jezika. *Slavistična revija* 29/2.
- 1989: Slovenska duhovščina in slovensko jezikoslovje v 18. in 19. stoletju. *Vloga cerkve v slovenskem kulturnem razvoju 19. stoletja*. Ljubljana: MS.
- 1991: Trajna aktualnost zgodovinskega in dialektološkega raziskovanja slovenskega jezika. *Sedemdeset let slovenske slovenistike. Zbornik SDS*. Ljubljana: Zavod RS za šolstvo in šport.
- Boris PATERNU, 1974: Tematska kontinuiteta pri uvajanju novih stilov v slovensko pesništvo od baroka do moderne. V: B. Paternu: *Pogledi na slovensko književnost*. Ljubljana.
- Breda POGORELEC, 1965: Vprašanja govornega jezika. *Jezikovni pogovori*. Ur. F. Vurnik. Ljubljana: Cankarjeva založba.

- 1967a: Nastajanje slovenskega knjižnega jezika. *Jezikovni pogovori II*. Ur. F. Vurnik. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- 1967b: Oblikovanje slovenske knjižne besede od Cankarja do druge svetovne vojne. 3. seminar slovenskega jezika, literature in kulture. Ljubljana: FF.
- 1982: Ob osnutku pravil slovenskega pravopisa. *Spoznanja in pripombe javne razprave o Načrtu pravil za novi slovenski pravopis*. Ljubljana: ZIFF.
- 1996: Jezikovno načrtovanje in jezikovna politika pri Slovencih med 1945 in 1995. *Jezik in čas*. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana: FF.
- Marko POHLIN, 1971 [1768]: Kraynska grammatika. *Pohlin, Zois, Linhart, Vodnik. Izbrano delo*. Ur. J. Kos. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Mirko RUPEL, 1946: *Slovensko pravorečje. Navodila za zborna ali knjižna izreka*. Ljubljana: DZS.
- Slovenski pravopis*, 2001. Ljubljana: ZRC SAZU.
- Zdenek STARÝ, 1995: *Ve jménu funkce a intervence*. Praga: Univerzita Karlova.
- Stanislav ŠKRABEC, 1916 [1870]: O glasu in naglasu našega knjižnega jezika v izreki in pisavi. *Jezikoslovni spisi 1/1*. Ljubljana: Leonova družba.
- 1918 [1884]: Zakaj ginemo? (Iz odgovora na dopise dr. Č. v C.). *Jezikoslovni spisi 1/3*. Ljubljana: Leonova družba.
- Jože TOPORIŠIČ, 1967: Slovenski jezik, kakor so ga videli tisti, ki so o njem razmišljali. *Jezikovni pogovori II*. Ur. F. Vurnik. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- 1977: Poimovanja in poimenovanja za pojave zvrstnosti slovenskega jezika. *Slavistična revija 25*.
- 1982: Ob pravopisni debati. *Spoznanja in pripombe javne razprave o Načrtu pravil za novi slovenski pravopis*. Ljubljana: FF.
- 2000: *Slovenska slovnica*. Maribor: Založba Obzorja.
- Peter TRUDGILL, 1974: *Sociolinguistics*. London: Penguin.
- 1999: Standard English: What It Isn't. *Standard English. The Widening Debate*. Ur. T. Bex – R. J. Watts. London: Routledge.
- Boris URBANČIČ, 1987: *O jezikovni kulturi*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Primož TRUBAR, 1971a [1550]: Katehismus. *Reformacijsko slovstvo. Izbrano delo*. Ur. J. Pogačnik. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- 1971b [1555]: Ta evangeli svetiga Matevža. *Reformacijsko slovstvo. Izbrano delo*. Ur. J. Pogačnik. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Ada VIDOVIČ MUHA, 1972: Oris dveh osnovnih pojavnih oblik sistema knjižnega jezika. *Jezik in slovstvo 17/6*.
- 1996: Razvojne prvine normativnosti slovenskega knjižnega jezika. *Jezik in čas*. Ur. A. Vidovič Muha. Ljubljana: FF.
- 1998: Družbeno-politični vidik normativnosti v slovanskih knjižnih jezikih. *Slavistična revija 46/1–2*.
- Božo VODUŠEK, 1933: Za preureditev nazora o jeziku. *Krog (zbornik umetnosti in razprav)*.
- 1950: Pripombe k Slovenskemu pravopisu. *Novi svet 1950*.
- 1959: Historična pisava in historična izreka. *Jezik in slovstvo 4/7*.

THE PLACE OF THE STANDARD LANGUAGE IN AN INDIVIDUAL'S LINGUISTIC REPERTOIRE

SUMMARY

The article deals with the relationship between the standard Slovene language and two dimensions of linguistic variety belonging to the linguistic repertoire of a member of a linguistic community. The first dimension is sociolect, i.e. the axis of an individual's identification with a relatively stable way of expression, the other is genre, i.e. the axis of language use in a concrete culture-dependent situation.

Standard Slovene is one of the context-dependent standard languages: its use depends more on the situation and less on the individual speaker's social identity. Nevertheless, social identity remains relevant for the individual: according to the traditional Slovene theory of linguistic variety, the speaker assumes the role of the bearer of the standard language, who is a Slovene urban intellectual (having at least secondary-school or college education). However, if one takes a closer look at actual language use, the situation appears different. In modern western societies, the standard language is not a model of the everyday informal language use of the educated upper classes, but is mainly used (1) by the lower middle class, who seek a solution to their linguistic uncertainty in it, and (2) by socially and geographically mobile persons, for whom it is a neutral communication medium when they are (still) unable to intimately identify themselves with the speech of their new environment, while the speech of their previous environment is no longer suitable. This has been confirmed by sociological analyses of the symbolic behaviour of social classes (Bourdieu), by sociolinguistic research done in the USA and Great Britain (Labov – Trudgill – hypercorrectness), as well as by the author's own questionnaire research on the relationship to language in different groups of Slovene society. Changes in the late modernist period have further complicated the situation: social identities are becoming increasingly dispersed and language varieties which have little in common with the rigid standard language are establishing themselves as a medium of informal communication among the upper classes.

Traditionally, the standard Slovene language has been associated with more sophisticated genres (mainly written, rationally oriented and formal ones). In the late modernist period, here too changes can be found as some traditions need to »defend themselves« and confirm their pragmatic justifiability. That is why in the Slovene language community too, the standard language is increasingly disappearing from genres which are public, yet prefers informal nonstandard varieties, as these have proved more effective despite tradition (e.g. in advertising, certain kinds of journalism and TV shows, some oral educational genres). In spite of this, one can presume that the standard language will always keep its place in certain genres since its characteristics are particularly suited to their specific functions. Thus, for example, various data collections (administrative, educational, data bases) require rigorous standardization of language form if they are to remain clear, while cognitive (scientific) and performative (official) texts require standardization of lexical meanings as they crucially depend on the unambiguosness of their formulations.